

Teksthistoriske og ortografiske iagttagelser i B. S. Ingemanns »Valdemar Seier«, 1826-1913

Af Marita Akhøj Nielsen

Ingemanns historiske romaner opnåede – som bekendt – i forrige årh. en enestående popularitet, som holdt sig et stykke ind i dette, og som bl.a. kan aflæses af udgavernes antal, indtil videre godt 30. Ud fra en formodning om, at et værk, der er kommet med ret regelmæssige mellemrum og overordentlig hyppigt i en periode, vil kunne belyse sprogets historie i perioden, påbegyndte jeg en sproglig undersøgelse af udgaverne af den første af Ingemanns historiske romaner, VS¹⁾. Mens min oprindelige forventning i nogen grad blev skuffet, viste undersøgelsen sig foruden Ingemanns fortsatte arbejde med værket efter førstudgaven at kunne belyse forhold i den trykte overleveringsproces, som kan tænkes at være af videre gyldighed, ligesom den ortografiske udvikling i forrige årh. i det mindste i VS er mere broget, end de »almindeligt« anerkendte ordbøger og bekendtgørelser lader ane.

Kollationeringen af de syv udgaver fra Ingemanns levetid har fremdraget en lang række ændringer i tekstens ordlyd, hvoraf naturligvis en del har karakter af banaliseringer og må tilskrives sætteren, mens mange er så karakteristiske, at de forudsætter en gennemtænkt bestræbelse for at forbedre værket. At forfatteren står bag disse indgreb, kan selvsagt ikke påvises i de enkelte tilfælde, men at Ingemann langt op i årene har været beskæftiget med genudgivelsen også af de historiske romaner, fremgår flere steder af hans breve²⁾.

Mest overraskende blandt de ændringer, der med stor sandsynlighed kan tilskrives Ingemann, er en del novationer i 1841³⁾, som må formodes at være inspireret af Molbechs lange recension af VS fra 1828³⁾. Den væsentligste kritik af romanen som helhed har Ingemann ikke kunnet eller villet følge, men af Molbechs afsluttende opregning af historisk og især stilistisk uheldige enkeltord og vendinger har Ingemann dog taget ved lære: Molbech påpeger (NT s.300), at en fattig kone umuligt kunne optræde i *en simpel Blyants Kaabe*; udtrykket ændres i 1841³⁾ til *en simpel graa Kaabe* (I 75/47, jf. tilsvarende rettelse

III 97/417). Mens dette er det eneste sikre eks. på, at Molbechs historiske kritik følges, retter Ingemann i en del tilfælde de påpegede stilistiske mangler; således udelades eller erstattes *statelig* – som påvist af Molbech ved en meget morsom eksempelsamling (NT s.304) et lige så betydningsfattigt som yndet ord hos forfatteren – talrige steder, f.eks. I 77/48 og III 102/419.

Tredjeudgaven er en billig folkeudgave, og forfatteren har imødekommet sit brede publikum ved i denne udgave, som heri følges af alle senere, at begrænse de latinske ord og vendinger, der i åbningsscenen, Saxo i klostercellen og hans møde med samtidens lærde, er anvendt til karakteristik af personerne og det historiske miljø. De klassiske gloser oversættes (som *Annaler : Aarbøger I 3/3*) eller bevares i teksten, men med en oversættelse tilføjet i en fodnote (således til *historia danica* noten *Danske Historie I 13/9*).

En ganske let, men dog kendelig ændring af stilen opnås i 1841³ og 1844⁴ ved udeladelse af et af to sideordnede, oftest synonyme udtryk, således *Graaboe ligger i Gruus og Aske, og I seer en forjaget og landflygtig Mand for Eder* (1828² I 200) : *Graaboe ligger i Gruus – I seer en forjaget og landflygtig Mand for Eder* (1841³ s. 123) : *Graaboe ligger i Gruus – I seer en forjaget Mand for Eder* (1844⁴ I 147). Den varierede ordgentagelse vedbliver dog i værket som helhed at være et så karakteristisk træk, at det ikke vil være berettiget at tale om et nyt stilideal hos den ældre Ingemann.

Samme tøvende holdning over for fornyelser kan iagttages i behandlingen af de i forhold til samtidig litteratur lidet fremtrædende germanismer. I flere udgaver, markantest i 1860⁷, afløses enkelte germanismer af hjemlige gloser, f.eks. i 1828² *Zelter : Ganger* (III 113), i 1855⁶ *Troesforvandt : Troesfrænder* (III 37/38) og i 1860⁷ *Gebærder : Miner* (III 107/108).

Undersøgelsen af de mange genoptryk af VS efter Ingemanns død har som venteligt kunnet påvise en vis nedslidning af teksten, idet alle udgaverne foretager i det mindste nogle ændringer af ordlyden, oftest ganske ubetydelige som i 1875¹¹ *Hver Menneskesjæl : Hver en Menneskesjæl* (I 13 note), i 1884¹⁴ *Vinen er dog nu hartad bleven vor Mester : Vinen er dog hartad nu bleven vor Mester* (III 133) og i 1894¹⁶ *alvorlig og tankefuld : alvorsfuld og tankefuld* (II 158). Imidlertid er inertien det altdominerende karakteristikon: selv indlysende tåbelige trykfejl trades trofast; eksemplvis findes [skriftemål] *under Kirkens hellige*

Tavshed (for *Tavshedsed*) I 21 i de sidste fem udgaver i rækken af lineære genoptryk (fra 1894¹⁶ til 1907¹⁹).

Genoptrykningen foretages som regel efter nærmest foregående udgave, dog med nogle til dels meget overraskende undtagelser.

I et par udgaver, 1869⁹ og 1872¹⁰, ser der ud til at være en bestræbelse efter at lade den sidste udgave fra Ingemanns tid, 1860⁷, være en art kanon, idet novationerne i ordlyden (men ikke i øvrigt) fra 1865⁸ forlades, således *blandt de Danske* (1865⁸) : *blandt Danske* (1860⁷, 1869⁹, 1872¹⁰) III 107, *At jeg ikke vilde være lystig eller nyde Saften af Druer* (1865⁸, 1869⁹) : *At jeg ikke vilde være lystig og ikke nyde Saften af Druer* (1860⁷, 1872¹⁰) III 129.

I hvert fald i to, antagelig i tre udgaver ses der at være to forlæg for teksten, dels den umiddelbart foregående, dels en noget tidligere udgave. 1889¹⁵ overtager således fra sin forgænger f.eks. *i al min Glæde* III 131, hvor de tidligere udgaver havde *midt i min Glæde*; med 1826¹ og 1828² (hvor de to eks. findes hhv. I 19 og I 22), men mod alle senere er bl.a. formuleringen *saa sjælekarsk, som den gode Mester Harpestræng tror mig, maa jeg vel næppe være* I 15, hvor 1841³ og de følgende udgaver ved simpel udladelse af *mig* forenkler ledsætningens syntaks, og *en lærd Samtale* I 17, hvor tredjeudgaven med de senere optryk udelader adjektivet. Af sådanne overensstemmelser med 1826¹ og 1828² mod alle senere er der vel ikke mange (13 i undersøgelsesområdet), men de forekommer næsten alle at være sikre restitutioner, og det må i hvert fald anses for udelukket, at der i alle tilfælde er tale om banal nedslidning af teksten eller kun tilfældig overensstemmelse med de to første udgaver. Imidlertid kan der ikke påvises nogen bestemt tendens eller gevinst ved restitutionerne, hvis ringe antal – ligesom udgavens karakter af billigt genoptryk i øvrigt – taler imod enhver formodning om ambitioner i retning af at præsentere en »autentisk« tekst. Tilsvarende komplicerede stemmaforhold findes antagelig i 1895, hvis mulige restitutioner dog er færre (i undersøgelsesområdet 8, hvoraf de 3 er rettelser af ret oplagte trykfejl), mindre øjnecfaldende og derfor ikke ganske overbevisende; således har 1895 som udgaverne til og med 1875¹¹ *Den samme smukke Foraarsdag, da* (III 123/104) mod de senere udgavers *som* i stedet for *da*, og med 1884¹⁴ og tidligere stemmer bl.a. *hvorledes hans Lykke i Verden saa omskiftedes* III 131/111, hvor 1889¹⁵ og 1894¹⁶ udelader *saa*. I hovedsagen er det dog 1894¹⁶, der følges, således også m.h.t. den ovenfor nævnte trykfejl *Tavshed* I 19; af denne grund er det ikke muligt at udpege et evt. andet forlæg

med blot nogenlunde vished. Sikrere er det, at 1907¹⁹ har to forlæg, dels 1902¹⁸, hvis novationer (som *sine Forfædres forskjærtede Gods* I 8/9 mod alle hidtidige udgavers *Fædres*) følges, dels antagelig 1865⁸, hvormed f.eks. *fra flere Sider* III 106/87 stemmer mod 1.-6. og 11.-18. udgaves *fra alle Sider*, ligesom den i overleveringen enestående *blandt de danske* (jf. ovenfor) genfindes i 1907¹⁹ III 88. De øvrige 18 restitutioner i undersøgelsesområdet er af tilsvarende ubetydelig art, så man også her må undre sig over formålet med overhovedet at fremdrage ældre formuleringer, men dog må fastholde, at der er tale om restitutioner og ikke tilfældige overensstemmelser.

En anden art brud på den lineære optrykning findes ved 1895, der er et sideskud uden efterfølgere, formentlig p.gr.a. dens afvigende format: 1896¹⁷ har 1894¹⁶ som forlæg, vel fordi det er nemmere at sætte efter en udgave med samme klummestørrelse. De mulige restitutioner i 1895 findes ikke i 1896¹⁷, som derimod optrykker også de indlysende trykfejl i 1894¹⁶, bl.a. *der maatte staa nogen tæt bag ved min Stol; thi det var ligesom en kold Aand berørte min Nakke* I 22, hvor 1895 fornuftigvis har *Aande* for *Aand* (I 20).

I 1912, hvormed forfatterrettighederne til Ingemanns værker udløb, udsendte Gyldendal to udgaver af VS, 1912^L og 1912^N, hvis stemmaforhold er overordentlig komplicerede. I begge udgaver angives det, at det er 1860⁷, der genoptrykkes, men teksten, som stort set er den samme i 1912-udgaverne, viser sig hovedsagelig at være 1841³: denne udgaves særformuleringer som noten *Hr. Absalons Testament* (1841³ s.4, 1912^L s.5, 1912^N s.6) og *Graabo ligger i Grus – I seer en forjaget og landflygtig Mand for Eder* (1841³ s. 123, 1912^L s. 126, 1912^N s. 104) overtages i 1912. Men også 1860⁷ har tjent som forlæg: dels i nogle få tilfælde m.h.t. ordlyden (f.eks. *Berengaria* 1860⁷ III 102, 1912^L s.466, 1912^N s.363 over for *Beengjerd* 1841³ s.439 og *din Bog skal ikke ligge her i Støvet ved min Fod* 1860⁷ I 6, 1912^L s.6, 1912^N s.7, hvor 1841³ s.6 har *for* i stedet for *ved*), dels m.h.t. ortografien, hvor afvigelser som *Smil* : *Smil* (1841³ s.5/1860⁷ I 6, 1912^L s.5 og 1912^N s.7), *Skjævt* : *Skjevt* (1841³ s.461/1860⁷ III 129, 1912^L s.486 og 1912^N s.381) og *Qvæg* : *Kvæg* (1841³ s.299/1860⁷ II 156, 1912^L s.317 og 1912^N s.249) er karakteristiske. Som nævnt er teksten i de to 1912-udgaver stort set identisk: kombinationen af læsemåder fra 1841³ og 1860⁷ er den samme, men 1912^L har selvstændige novationer, som ikke overtages af 1912^N (f.eks. *Klædesdragt* s.4, hvor 1912^N bevarer de ældre udgavers *Klerkedragt* s.5), ligesom bl.a. 1912^N's *Gunner, der havde hørt saa meget* s.8 ikke

følges af 1912^L, der beholder *som* for *der* s.6. Ingen af de to udgaver kan m.a.o. have tjent som eneste forlæg for den anden, men de må formodes at have haft samme forlæg, enten en gennemrettet 1841³ eller en revideret 1860⁷. For den første mulighed taler, at én trykfejl fra 1841³ er overtaget af 1912^L (*Gramaticus* 7/6 for *Grammaticus*), én af 1912^N (*Peter* 4/6 for *Peder*), men det er unægtelig usandsynligt, at sætterne (udgaverne er trykt hos hhv. Græbe og Fr. Bagge) skulle være så fortrolige med den ortografiske norm fra 1860⁷, at de med ganske få »stavefejl« har kunnet følge den mod forlægget. Hvis et eksemplar af 1860⁷ har været udgangspunktet, har der i den været indføjet en hel del rettelser til 1841³'s ordlyd. En skæven til både tredje- og syvendeudgaven, vel på forhånd den mest tiltalende hypotese, må udelukkes af, at de to 1912-udgavers tekst er næsten ens.

Også de seneste ubearbejdede udgaver af VS, tre fra 1913 (hvoraf Chr. Erichsens to bortset fra titelbladet er identiske), vælger som forlæg langt tidligere udgaver: 1913^{Dk} genoptrykker 1869⁹ (f.eks. overtages dennes *At jeg ikke vilde være lystig eller nyde Saften af Druer* III 129/361, jf. ovenfor, og selv interpunktionen følges nøje, idet alene 1869⁹ og 1913^{Dk} har kolon, hvor alle andre har semikolon [I] *seer heller tilbage, end frem: det er naturligt* I 25/19). 1913^{CE} har 1844⁴ som tekstgrundlag (således genfindes i 1913^{CE} dennes formuleringer som *Graabo ligger i Grus – I ser en forjaget Mand for eder* I 147/85 og *en vidunderlig, en gaadefuld Sijerne* I 12/12, hvor femte og følgende udgaver har og i stedet for at gentage artiklen). Nogen grund til, at 1913-udgaverne vælger netop disse forlæg, er det vanskeligt at øjne.

Den sidste undtagelse fra princippet om, at genoptrykningen foretages efter nærmest foregående udgave, er af en noget anden beskaffenhed: 11 af de 15 ark i værkets anden del (2-11 og 15) og 1 ark (16) i tredje del er i det mindste i nogle eksemplarer af 1894¹⁶ og 1896¹⁷ identiske. Mest nærliggende ville det være at antage, at de 12 ark har været i overskud fra 1894¹⁶, men klummetitlens *Tredie* med *i*, som findes i tredje dels ark 16, afviger fra de øvrige klummetitler i 1894¹⁶ (*Tredje*), mens 1896¹⁷ konsekvent har *Tredie*. Tilsvarende er de 12 identiske arks signatur forskellig fra de øvrige arksignaturer i 1894¹⁶, men overensstemmende med signaturen i 1896¹⁷. De 12 ens ark har da måske snarere manglet i sidste del af 1894-oplaget.

Det tør formodes, at denne komplicerede og i vid udstrækning uforklarlige overleveringsproces ikke er enestående, men at der i den trykte – og muligvis sågar i den håndskriftlige – tradering i øvrigt findes tilsvarende forhold.

Den inerti, der ovenfor blev nævnt som karakteristisk for tekstens ordlyd i genoptrykkene, gælder i høj grad også ortografien i vid forstand (indbefattende en række morfologiske forhold), selv om hovedparten af varianter også i Ingemanns levetid kan rubriceres som indgreb over for stavningen (og interpunktionen, som her skal lades uomtalt). Perspektiv får de talrige ortografiske novationer ved at relateres til, hvad man lidt vagt kunne kalde den almindelige udvikling i perioden; som et håndterligt udtryk herfor er valgt først den molbechske norm⁴⁾, siden de ministerielle anbefalinger og bekendtgørelser med de ordbøger, hvori de udmøntes⁵⁾.

Førsteudgavens ortografi⁶⁾ stemmer stort set med MHO; de to væsentligste – konsekvent gennemførte – afvigelser er, at 1826¹ har *j* også i dækket forlyd, hvor MHO har *i* (f.eks. *Skjerm* I 3, *igjen* I 7; MHO §24.7), og at imperativ sing. på udlydende trykstærk vokal i 1826¹ ender på *-e* i modstrid med MHO §23 b) 6 (således *staae* I 200, *Tie* II 203, *troe* I 16).

Den sidste uoverensstemmelse fjernes næsten helt i 1841³, dog glemmes rettelsen to steder i undersøgelsesområdet (for at blive rettet i hhv. 1844⁴, III 102, og 1869⁹, I 27). Herudover spores ikke i 1841³ nogen indflydelse fra den molbechske norm, hvilket er påfaldende, da denne udgave er den første efter fremkomsten af MO.

Derimod kan der i 1844⁴ iagttages en sådan indflydelse eller i hvert fald en øget overensstemmelse med ordbogens norm, dels i en række enkelttilfælde (f.eks. *Forræderie* : *Forræderi* 444/III 106), dels i den mere konsekvente gennemførelse af enkelt *e* foran *b*, *d*, *g*, *v*, (*greeb* : *greb* 462/III 128, *bleeg* : *bleg* 123/I 146, jf. MHO §23 a) 2 og MO under de pågældende ord) og af *e* efter *j* mod tidligere *æ* (*sjælden* : *sjelden* 4/I 4 (MO: »sielden«), *Mundskjænk* : *Mundskjenk* 457/III 122 (MO: »Mundskienk«)). Tilretningen på disse punkter følges op af 1847⁵, (se f.eks. I 21 og I 17).

I 1855⁶ sker der en voldsom reduktion i brugen af dobbeltskrevet vokal i indlyd; *heelt* : *helt* I 147, *Smiil* : *Smil* III 101/102 og *huul* : *hul* I 25/26 er karakteristiske. Dette indgreb var varslet af vokalforenklingen i et eneste ord i 1847⁵, *hiin* : *hin* f.eks. II 148, og det følges op i 1860⁷, idet de »glemte« tilfælde rettes (f.eks. *heel* : *hel* III 125/126), ligesom i 1865⁸ (således *Deel* : *Del* bl.a. i klummetitlen). Hermed er dobbeltskrevet vokal dog ikke helt afskaffet: foruden en række tilfælde, hvor ønsket om at undgå ordsammenfald kan være bestemmende (som *veed* præ. I 11), findes dobbeltskrevet vokal også i et ord som

seer I 8. Den markante modernisering af ortografien, som vokalforenklingen betegner, er i modstrid med både MO og MO² ligesom med Skautrups sammenfatning af udviklingen op til den officielle retskrivningsregulering DSH III 173: *medens der for dobbeltskrivningens vedkommende ikke fandt nogen større forskydning sted i denne periode, reduceredes brugen af det understøttende eller stumme e kendeligt*. I udgaverne af VS stryges det »stumme« e (efter anden vokal) nok i en del tilfælde, men kun sporadisk, bortset fra imperativ sing. på udlydende trykstærk vokal; således findes f.eks. *denne sanddrue Lovtale I 18 og troer III 102* til og med 1884¹⁴.

Derimod er Skautrups opsummering af udviklingen i brugen af *q*, *z*, *c* og *x* i noget bedre overensstemmelse med forholdene i VS: *Mod periodens slutning er forholdet da også dette, at tendensen går i retning af helt at afskaffe q (i forbindelsen qv-) og z og kun anvende c for [s], medens x uden for neologernes kredse i alm. fastholdes* (DSH III 177). I VS forsvinder *z* i 1844⁴ (*ziirlig* : *siirlig* 5/1 6), og i 1855⁶ erstattes *q* af *k* i hjemlige ord (*Qvinder* : *Kvinder* I 148/149, *Qvæg* : *Kvæg* II 151/153), hvorimod *c* (og *x*) foreløbig står uantastet; hverken MO eller MO² griber ind over for *z* eller *q* ⁷⁾.

Om VS's forhold til den molbechske norm kan det da konkluderes, at hverken MHO, MO eller MO² på noget tidspunkt konsekvent har været rettesnor for stavningen: 1826¹ stemmer i store træk med MHO, med 1844⁴ – men ikke, som man kunne vente, med 1841³ – her sker en mærkbar tilnærmelse til MO, hvorimod MO² i forhold til VS allerede ved sin fremkomst var forældet.

Det første – svage – spor af indflydelse fra den grundtvigske ortografiske norm findes i 1875¹¹, hvor adverbelle forbindelser i nogle få tilfælde nu særskrives (f.eks. *meddetsamme* : *med det Samme* I 26, *tilside* : *til Side* III 101). Denne reform gennemføres langt mere energisk i 1878¹², om end ikke ganske konsekvent (således *saavelksom* : *saa vel som* III 133 og *tilstede* : *til Stede* I 9, men *tilstede* bevaret II 156). Påfaldende er det imidlertid, at det først er i 1875¹¹, der kan noteres tilløb til reform; i 1872¹⁰ kan der ikke iagttages nogen form for indflydelse fra Stockholmmødet eller Grundtvigs Dansk Retsskrivningsordbog 1870 (GrHO, der først i december 1872 anbefaledes af ministeriet, kunne man næppe forvente anvendt i denne udgave). Overraskende er det også, at tilretningen til GrHO kun findes på ét eneste punkt, særskrivningen, mens ortografien i øvrigt til og med 1884¹⁴ overtages uden gennemførte reformer. Ganske vist var selvfølgelig formelt kun skole-

verdenen berørt af den ministerielle anbefaling af GrHO, men den yderst konservative ortografi i VS er dog bemærkelsesværdig i betragtning af højskolekredsens iver for reformer og de historiske romaners popularitet ikke mindst i disse kredse.

Antagelig har konservatismen haft sine gode økonomiske grunde, som dog ikke har vejet tungere, end at der i 1889¹⁵ sker en markant, om ikke konsekvent gennemført tilpasning til Bek. 1889⁸⁾ og GrHO på en række punkter, hvoraf de mest indgribende skal nævnes. Således begrænses brugen af stort begyndelsesbogstav til substantiver endog mere radikalt, end Bek.1889 §2 foreskriver: mens f.eks. *Den ærværdige Gamle var Saxo : Den ærværdige gamle var Saxo* I 4 og *jeg dømmes Ingen uhørt : jeg dømmes ingen uhørt* I 150 er i overensstemmelse med bekendtgørelsen, strider *ingen Dansk glemte* [synet] : *ingen dansk glemte* [synet] III 108 herimod. Som krævet Bek. 1889 §§9-10 forsvinder nu de sidste rester af dobbeltkrevet vokal (således *veed* : *ved* præ. II 151, *Viisdom* : *Visdom* II 157) og – mere afgørende for tekstbilledet – eftervokalisk *e* i både indlyd og udlyd (f.eks. *foer* : *for* præ. III 126, *nye* : *ny* best. II 159). Som i Bek.1889 og GrHO² foretrækkes hyppigt *æ* for *e*; generelt anvender 1889¹⁵ *æ* i flere tilfælde, end det påbydes i Bek.1889 §12 og i GrHO², som ellers her går videre end bekendtgørelsen (*neppe* : *næppe* II 153 stemmer med Bek.1889 og GrHO², *Hjerte* : *Hjærte* III 101 kun med GrHO², mens *Ugjærning* : *Ugjærning* I 21 er i modstrid med begge). Eftervokalisk gennemføres *j* som foreskrevet Bek.1889 §14, f.eks. *Seier* : *Sejer* I 12, *høie* : *høje* II 151, ligesom i *tredie* : *tredje* I 5, jf. Bek.1889 §16. Anvendelsen af *c(h)* med lydverdien *k* ophører som påbudt Bek.1889 §22 I a, f.eks. i *Sacramentet* : *Sakramentet* II 150, *Christen* : *Kristen* III 131. Oftest rettes *th* til *t* efter forskrifterne Bek.1889 §§17 og 22 I c (*Throne* : *Trone* I 20, *paa Thinge* : *paa Ting* III 138). Disse reformer tager sig nok imponerende ud – og er da også stærkt iøjnefaldende – men på et par, ikke uvæsentlige punkter er 1889¹⁵ konservativ i forhold til Bek.1889 og i overensstemmelse med GrHO²: *x* bevares i fuldt omfang (imod Bek.1889 §§ 20 og 22 I b), ligesom *gj-* og *kj-* (til trods for bekendtgørelsens §16) og *ph* (imod Bek.1889 §22 I c; GrHO² nægter at optage fremmedord med *ph* og må derfor lade ord med *φ* udgå, s.V). Det må altså konkluderes, at den ministerielt forordnede retskrivning ikke følges konsekvent, og at heller ikke GrHO² på alle punkter er norm, ej heller for afvigelserne fra Bek.1889.

Som bekendt blev den officielle retskrivningsnorm allerede i 1892

ændret i konservativ retning. Parallelt hermed foretages der i de følgende fire udgaver af VS, 1894¹⁶ til 1902¹⁸, en række tilbageskridt i forhold til 1889¹⁵, hvoraf nogle af de mere iøjnefaldende her skal berøres. Af 1894¹⁶ genindføres eftervokalisk *e* uden hjemmel i Bek.1892 i *for* : *foer* præt. f.eks. I 149, dog kun i dette ord. I flere omgange erstattes *æ* af *e*, oftest efter *j*: *Sjærne* : *Sjerne* I 12 i 1894¹⁶, *Jærnet* : *Jernet* II 152/130 i 1895, *Ugjærning* (I 21 i 1894¹⁶ og 1896¹⁷) : *Ugjerning* (I 19 i 1895 og I 21 i 1902¹⁸) er alle i overensstemmelse med hhv. det påbudte og det anbefalede i Bek.1892 §11. Som Bek.1892 §15 foretrækker 1896¹⁷ og 1902¹⁸ *tredie* f.eks. I 5 og i klummetitlen i tredje del, hvor endnu 1894¹⁶ havde *tredje*, jf. ovenfor; 1895 er her vakkende. Allerede i 1894¹⁶ findes derimod regressionen *Trone* : *Throne* III 126 og *paa Tinge* : *paa Thinge* III 138, men i 1. del, hvor udgaven i det hele er mere tilbageholdende med ortografiske indgreb end i 2. og 3. del, bevares *Trone* I 20 og *paa Tinge* I 25; de følgende udgaver staver konsekvent *Th*; denne rettelse er imod også Bek.1892 (§§16 og 21 I c). Et sidste punkt skal nævnes, hvor en markant tilbageføring til ældre norm – til dels mod Bek.1892 – finder sted: de adverbelle forbindelser sammenskrives i stadigt stigende omfang, 1894¹⁶ indfører f.eks. *Saa snart* : *Saasnart* I 9, 1895 bl.a. *til Dels* : *tildels* I 15/14, 1902¹⁸ *for længst* : *forlængst* III 102. Her kan ikke konstateres nogen veldefineret holdning til de overordentlig konkrete forskrifter i Bek.1892 §4, men nok en forkærlighed for sammenskrivning. På alle de nævnte punkter kan det iagttages, at der efterhånden gribes mere konsekvent ind: 1894¹⁶ påbegynder en reform, som de tre følgende udgaver sætter igennem ved indgreb, der bedst ses som tilpasning til en ret detaljeret norm, der blot ikke er den officielle: regressionerne i de fire udgaver stemmer kun som tendens med den officielle reaktion i Bek.1892, hvis konservatisme langt overgås af VS.

Der er kun grund til endnu at nævne, at de lempeligere regler for hhv. de finite verbers og partiipiernes pluralisbøjning ingen betydning har haft for 1902¹⁸ og 1907¹⁹.

Som ovenfor nævnt overtager Gyldendals to udgaver fra 1912 næsten konsekvent 1860⁷'s ortografi; tilsvarende gælder 1913^{Dk}, der næsten fejlfrit (eller bevidstløst) optrykker 1869⁹. Derimod gennemfører 1913^{CE} med megen fasthed den samtidige ortografiske (og morfologiske) norm.

Kort sagt er den ortografiske udvikling i VS på intet tidspunkt før 1913 (og da kun i to af årets tre udgaver) i overensstemmelse med den

officielle norm, selv om der kan påvises indflydelse fra normen på en række punkter. VS er hele tiden konservativ i forhold til normen og bliver det i stadig mere udpræget grad. Selv om retskrivningsreglerne og ordbøgerne ikke var forpligtende uden for skolen, er divergensen dog overraskende stor – og større, end man får indtryk af ved at læse f.eks. Skautrups fremstilling i DSH.

Da VS's ortografi på intet tidspunkt helt følger den molbechske eller den ministerielle norm, rejser det spørgsmål sig, om den følger en »husnorm« i trykkerierne. Fra 1841³ til og med 1889¹⁵ er værket trykt hos Bianco Luno. En sammenligning med Erik Dals gennemgang af den ortografiske udvikling i H. C. Andersens eventyr⁹⁾, der ligeledes er trykt hos Luno, tyder ikke på nogen faste retningslinier i trykkeriet for de punkter, hvor samtidens retskrivning var vaklende; f.eks. ændres allerede i eventyrene fra 1854 *gj-* og *kj-* til *g-* og *k-*, hvilket i VS først sker i 1913^{CE}; på den anden side forenkles *ii* og *uu* først i eventyrudgaverne fra 1868, altså betydeligt senere end i VS. Derimod kan de ortografiske indgreb i de fire udgaver, som Fr. Bagge har haft ansvaret for, 1894¹⁶ til 1902¹⁸, tyde på en ret detaljeret husnorm; til at fastslå en sådan kræves naturligvis mere omfattende ortografiske studier i Fr. Bagges arbejder, end det har været muligt at foretage inden for nærværende undersøgelses rammer, men dens eksistens forekommer sandsynlig.

Endelig kan der være grund til at gøre opmærksom på, at de ortografiske reformer i noget højere grad, end det vil være fremgået i denne gennemgang af hovedlinierne, synes at følge et mønster, hvor der først forekommer enkelte indgreb, dernæst sættes massivt ind, hvorefter reliktilfælde rettes; mønsteret modificeres i nogen grad af reaktionen i 90'erne.

Det indtryk af overleveringens kompleksitet, som allerede undersøgelsen af de verbale varianter efterlod, bestyrkes af de ortografiske iagttagelser, hvis væsentligste resultat i øvrigt bliver en demonstration af, hvor fragmentarisk og trægt den mere eller mindre »almindelige« eller officielle norm er trængt igennem.

Forkortelser

- Bek.1889 Bekjendtgjørelse fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet af 7de Juni 1889
- Bek.1892 Bekendtgørelse fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet af 27. Februar 1892
- DSH Peter Skautrup: Det Danske Sprogs Historie I-IV 1968²
- GrHO Svend Grundtvig: Dansk Haandordbog 1872
- GrHO² samme 1884²
- MHO Chr. Molbech: Dansk Haand-Ordbog [...] 1813
- MO Chr. Molbech: Dansk Ordbog [...] 1833
- MO² samme 1859²
- NT Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst, udg. af Chr. Molbech, II 1828
- VS B. S. Ingemann: Valdemar Seier. Til de lineære optryk af VS henvises ved udgivelsesår og (som eksponenttal) udgavenummer; 1895 er den første illustrerede udgave, 1912^L betegner P. E. Langballes udgave, 1912^N Nationaludgaven fra dette år; med 1913^{Dk} menes Kunstforlaget »Danmark«s udgave, med 1913^{CE} Chr. Ericsens to udgaver fra 1913 (en National-Udgave og en Udgate for Ungdommen). Af sidehenvisningerne meddeles før skråstregen den behandlede udgaves umiddelbare forgænger, efter denne udgave selv, medmindre andet klart fremgår; hvor kun ét sidetal opgives, har udgaverne sammenfaldende paginering. Kolon mellem citater anvendes i betydningen 'ændres til'.

Noter

1. Undersøgelsen er udarbejdet som hovedfagsspeciale i nordisk filologi under vejledning af Poul Lindegård Hjorth, hvem jeg skylder tak for mange værdifulde råd. Af undersøgelsen meddeles her kun de principielt vigtigste resultater af arbejdet med genudgivelserne, mens bearbejdelserne – og det vil sige alle udgaver efter 1913 – lades ude af betragtning. Undersøgelsen bygger på en kollationering af udgaverne inden for et undersøgelsesområde, der er repræsentativt m.h.t. fremstillingsformer, motiver og stof typer, og som er fordelt over hele værket og omfatter ca. 10 % af dette; hvor det har vist sig påkrævet, er hele romanen inddraget.
2. I 1844 skriver han til Atterbom i forbindelse med fremsendelsen af Valdemar den Store og VS fra dette år: *Correcturen optager imidlertid største Delen af min Fritid* (Kjeld Galster: Ingemann og Atterbom. En Brevveksling, 1924, s. 42), i 1851: *Hvad jeg nu [...] meest har med Pressen at gjøre, er nye Udgaver af ældre Skrifter (især de historiske Romaner, som have havt den Lykke at blive Folkebøger)* (a.a. s.58f.), og i 1860 beklager han over for H. C. Andersen, at han afbrydes i sit digteriske arbejde af bl.a. *Correctur* (»Wald. Seier«, 7de Udg.) (Breve til Hans Christian Andersen, ved C. St. A. Bille og Nikolaj Bøgh, 1877, s.358).
3. NT s.260-308; detailkritikken findes s.298-306. At Molbechs kritik af VS har

haft indflydelse på værkets udformning i senere udgaver, er undgået Kjeld Galsters opmærksomhed (se f.eks. hans Ingemanns historiske Romaner og Digte, 1922, s.130), fordi han slet ikke interesserer sig for værkets teksthistorie, jf. Carl S. Petersen og Vilhelm Andersen: Illustreret Dansk Litteraturhistorie III, 1924, s.227f., hvor bl.a. blyantskåben nævnes som eks. på Ingemanns manglende sproghistoriske indsigt. Også ODS går glip af de fleste af de mere interessante ordudskiftninger, der finder sted i VS i Ingemanns levetid, ved hovedsagelig at anvende 1847⁵.

4. Det drejer sig om MHO, MO og MO², som af bl.a. Skautrup (DSH III 89) fremhæves som normative. Hverken MO eller MO² indeholder nogen systematisk opstilling af de ortografiske eller morfologiske principper, men henviser (hhv. s.XXIII og s.XV) til retskrivningsreglerne i MHO. Skønt Molbechs ortografi således på grundlæggende punkter er uændret fra 1813, sker der dog en del ændringer i behandlingen af enkeltord, hvilket har motiveret en inddragelse af alle tre ordbøger.
5. jf. DSH IV 68ff. For hver enkelt udgave af VS er inddraget den på udgivelsestidspunktet senest foreliggende bekendtgørelse og/eller ordbog(sudgave), medmindre denne er udsendt så kort før VS, at man må formode, at den ikke har kunnet øve indflydelse under sætningen.
6. Om denne skyldes Ingemann eller sætteren, har jeg ikke undersøgt tilstrækkeligt; Ingemanns ortografi, som den fremgår af angiveligt diplomatariske udgaver (som Galster: Ingemann og Atterbom. En Brevveksling, 1924, Hatting: Hauch og Ingemann. En Brevveksling, 1933 og Kåre Olsen og H. Topsøe-Jensen: Ingemann-Manuskripter, 1951, hvoraf i det mindste sidstnævnte er pålidelig), er på en række punkter, også de to, hvor 1826¹ afviger konsekvent fra MHO, vaklende. 1826¹ stemmer dog i det hele med forfatterens mest frekvente stavemåder. Måske indicerer titelbladenes afvigende *Kiøbenhavn* med *i*, at værkets ortografi er Ingemanns snarere end trykkeriets, da dette må formodes at have haft ansvaret for titelbladenes udformning.
7. Den ortografiske udvikling i udgaverne af VS fra Ingemanns levetid må antagelig tilskrives sætteren; i hvert fald tyder intet i de diplomatariske udgaver på, at forfatteren reformerede sin ortografi på et eller flere punkter.
8. Bek. 1889 er i alt væsentligt og i alt, hvad der har betydning for VS's forhold til normen, identisk med det forudgående cirkulære af 24de Juli 1888.
9. Erik Dal har elskværdigt stillet sit manuskript til sin tekstkritiske efterskrift til H. C. Andersens eventyr til min rådighed. Denne redegørelse for »Variantapparatets vidnesbyrd om udgavernes historie og tidens sprog« vil indgå i bind 6 af H. C. Andersens Eventyr. Kritisk udgave [...] ved Erik Dal, 1963ff.